

HUBERTUS GOLTZIUS EEN 16e EEUWSE NUMISMAAT

C. Dekesel

Portret van Hubertus Goltzius
Uit zijn "Sicilia et Magna Graecia" (1576)

Omdat Hubertus Goltzius zichzelf *Herbipolitam* noemde, is lang aangenomen dat zijn familie afkomstig was uit Würzburg in Beieren. Deze verlatijnste plaatsaanduiding blijkt echter op Weert te slaan. Goltzius' vader Rutger Den Meeler was immers uit dit klein dorp nabij Venlo afkomstig. Na zijn huwelijk met Catharina Goltz, die behoorde tot een familie van kunstenaars ¹, werd Rutger Den Meeler de schilder en bouwmeester van het stadsbestuur van Venlo ² en vestigde hij er zich bij zijn schoonvader op de Helpoort.

Daar werd op 30 oktober 1526 Hubertus Goltzius geboren. Hij ontleende zijn achternaam dus aan zijn moeder, iets wat er niet zo ongebruikelijk was in die periode. Zijn eerste opleiding kreeg hij in de stadsschool van Venlo. Omdat hij tekentalent bezat ging hij vervolgens in de leer bij zijn vader en werd hij in 1544 naar de academie gezonden die door Lambert Lombard in Luik was opgericht. Lombard was graveur, kunstverzamelaar en sinds zijn Romereis in 1537-38 bewonderaar van de Antieken. Goltzius deed bij hem zijn liefde voor de Oudheid op en kwam via hem in aanraking met de Romeinse en Griekse numismatiek.

Zelfportret van Lambert Lombard (1551)

In 1546 trok Goltzius naar Antwerpen, dat in die dagen aan kunstenaars de meeste toekomstperspectieven bood. Het was bovendien een centrum van Renaissancebeschaving, waar meer dan 50 drukkers actief waren en een bloeiende handel in antiek uit de klassieke oudheid bestond.

Eind 1546 huwde hij er met Elisabeth Verhulst, de schoonzuster van Pieter Coucke. Deze laatste was hofschilder van keizer Karel. Via zijn huwelijk kreeg Goltzius toegang tot de leidende artistieke kringen van het Habsburgs Keizerrijk, en al spoedig kon hij daar de vruchten van plukken. Hij werd lid van de Sint Lucasgilde en had in 1552 een leerling, maar zijn schildersactiviteit was ondergeschikt aan zijn handel in kunstvoorwerpen en antiek. De gebroeders Schetz, de stadssecretaris Grapheus en de cartograaf Abraham Ortelius behoorden tot zijn klantenkring.

Bij deze verzamelaars waren vooral de antieke munten erg gewild, als originele getuigenissen uit de oudheid en als portrettengalerij van de Hellenistische en Romeinse heersers. Goltzius begon de munten die hij verhandelde en deze die zich in de kabinetten van zijn kennissenkring bevonden over te tekenen en te classificeren. Om deze studie tot een goed einde te brengen diende hij echter ook de verzamelingen buiten Antwerpen te raadplegen. Voor een reis door Europa volstonden zijn financiële middelen echter niet.

In 1555 nam hij een hypotheek op het groot huis in de Cleerenstraete dat hij in 1550 had gekocht. Daarmee financierde hij waarschijnlijk de reis die hij van 2 april tot 9 juli 1556 ondernam, en tijdens dewelke hij - naar eigen zeggen - 137 muntverzamelingen bestudeerde in de Nederlanden, het westelijk deel van Duitsland en het Noorden van Frankrijk. De reisweg die hij volgde is aangegeven op kaart 1.

Met de resultaten van zijn onderzoek stelde Goltzius zijn eerste numismatische publicatie samen. In deze *Vivae omnium fere imperatorum imagines* behandelde hij de munten van het Romeins keizerrijk. Hij financierde de hele operatie zelf, waarschijnlijk met het restant van de hypotheek op zijn huis. Het werk werd in 1557 te Antwerpen door Gilles Coppens van Diest gedrukt en is een meesterwerk van de zestiende-eeuwse boekdrukkunst. Goltzius vervaardigde de zeer waarheidsgetrouwe afbeeldingen zelf, en gebruikte daarbij de chiaroscuro-techniek ^{3/}, een nieuwigheid in die dagen.

Een Toscaanse en een Duitse vertaling verschenen nog datzelfde jaar bij dezelfde drukker ^{4/}. De Toscaanse editie kreeg een volledig verschillende titelpagina, speciaal ontworpen voor de vertaler ervan, Francisco Astoria van Pavia.

Door het verschijnen van dit werk werd Goltzius in één klap beroemd. Mark Laureyns of Marcus Laurinus ^{5/}, een welbekend Brugs maecenas, nam via Abraham Ortelius contact met hem op en bood Goltzius een lijfrente van 30 stuiver per dag aan indien hij naar Brugge zou komen en uitsluitend voor hem zou werken. Op 21 juli 1558 nam Goltzius het aanbod aan en hij verhuisde op 14 augustus met zijn vrouw en vier zonen naar de Nieuwstraat te Brugge. Daar werden nog eens drie dochters geboren.

H. GOLTZIUS. *Vivae omnium fere imperatorum imagines*
Frontpagina

Voorzijde van een as van Tiberius
(Uit H. GOLTZIUS, *Vivae omnium fere imperatorum imagines*)

Het was de bedoeling om gezamenlijk vier boeken over de Griekse geschiedenis, en vijf over de Romeinse te publiceren. Om daartoe het nodige materiaal te verzamelen vertrok Goltzius reeds op 19 november 1558 voor een door Laurinus gefinancierde grote rondreis doorheen Italië en grote delen van Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland en Frankrijk (zie kaart 2). Pas op 14 november 1560 keerde hij terug in Brugge. Goltzius beweert dat hij gedurende deze reis 799 muntkabinetten bezocht 6.

Tijdens deze reis verscheen een Franse editie van de *Icones Imperatorum Romanorum* 7. In 1560 volgde een Spaanse versie, vertaald door Juan Martin Cordero, die ook al voor Guillaume Rouillé had gewerkt 8.

Terug in Brugge kocht Goltzius een huis en op 6 maart 1562 opende hij - met toestemming van de Brugse Magistraat en op kosten van zijn maecenas - een eigen drukkerij, de *Officina Goltziana*. Ze was gevestigd in "de Groene Wyncke" op de Biscayersplaats en produceerde tussen 1563 en 1576 negentien boeken 9. Tussen 1566 en 1574 lag de drukkerij stil en verbleef Goltzius meestal in Duitsland. Deze stopzetting van de activiteit gebeurde heel onvoorzien, nadat de eerste acht katernen van de *Miscellaneorum* van Leopardus waren gedrukt 10.

IAC. RÆVARDI I. C.
VARIORVM, SIVE
 DE IVRIS AMBIGVI-
 TATIBVS LIBRI
 QVINQVE.

AVREA

H
V
B
E
R
T
A
S

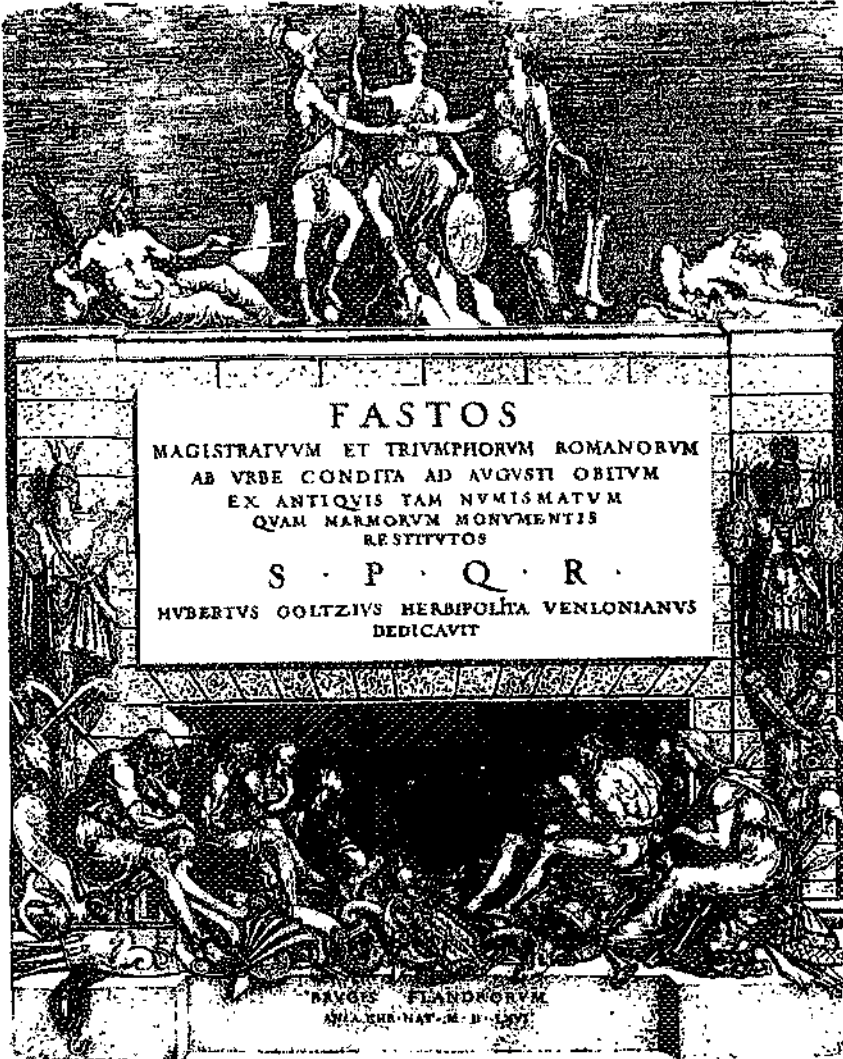

S
A
R
C
I
I.

BRUGIS FLANDRORVM,
 Excudebat Hubertus Goltzius.
 M. D. LXIIII.

*J. RÆVARDUS, Variorum, dive de iuris ambiguitatibus
 Officina Goltziana., Brugge (1564)*

De voornaamste publicaties van de *Officina Goltziana* waren de vier numismatische werken die behoorden tot de *Opera Omnia* van Goltzius zelf. Als eerste verscheen zijn *C. Julius Caesar* in 1563. Zijn *Fastos Magistratum et triumphorum romanorum* zag in 1566 het licht en was opgedragen aan de Romeinse senaat. Die verleende hem daarvoor in 1567 de eretitel "Burger van Rome"

H. GOLTZIUS, *Fastos Magistratum et triumphorum romanorum*
Titelpagina

In 1574 hernam Goltzius zijn drukkersactiviteiten voor de realisatie van zijn *Caesar Augustus*. Waarschijnlijk was dit het laatste werk dat in de Officina Goltziana werd vervaardigd, want Goltzius' volgend werk, de *Sicilia et Magna Graecia* uit 1576 werd vrijwel zeker volledig bij Christoffel Plantijn te Antwerpen gedrukt.

A 2

H. GOLTZIUS, *Sicilia et Magna Graecia*
Titelpagina

De drukkerij leidde Marcus Laurinus bijna naar het bankroet. In 1577 waren minder dan de helft van de werkingskosten door de inkomsten gedekt 11/.

Ondertussen ging het ook Goltzius niet voor de wind. Zijn vrouw stierf in 1574, waardoor hij achterbleef met zeven minderjarige kinderen. Zijn relatie met Marcus Laurinus en diens broer verslechterde, en dieven stalen het grootste gedeelte van de uitrusting van zijn drukkerij - waarschijnlijk de reden waarom deze zijn activiteit moest staken. De religieuze conflicten die tijdens deze periode de kop opstaken hadden eveneens een nadelig effect op zijn privé leven. Zijn beste vrienden, wier werken hij had gedrukt en gepubliceerd, waren gestorven of naar het protestantse Noorden uitgeweken. Waarschijnlijk was Goltzius zelf door het Calvinisme beïnvloed en was hij betrokken bij het drukken van pamfletten en een boek ten voordele van het Protestants geloof.

Mogelijk zijn al deze moeilijkheden de echte reden waarom hij opnieuw uitgebreide reizen doorheen Europa begon te ondernemen. We weten met zekerheid dat hij in Leipzig was in 1570 12/ en in Rome in 1575.

Zijn zesde en laatste boek werd in 1579 te Antwerpen door Kristoffel Plantijn gepubliceerd. Het droeg de ambitieuze titel *Thesaurus Rei Antiquariae Huberrimus*.

In 1582 hertrouwde Goltzius met zijn huishoudster Maaiken Vyncx, waarmee hij reeds enkele jaren samenleefde en die zorg gedragen had voor zijn kinderen. Hij was daarna nog werkzaam als vertaler voor de Brugse magistraat en stierf plots te Brugge op 24 maart 1583. Hij werd begraven in de Sint-Donaaskerk.

Ondanks het feit dat de werken van Goltzius tijdens zijn leven niet al te best verkochten, zagen na zijn dood een aantal nieuwe edities het licht.

De *Historia Augusta* die in 1602 door Petrus van Tongeren te Antwerpen werd uitgegeven was in feite een restant van het door Goltzius zelf in 1574 gedrukt tekstgedeelte, waaraan een nieuwe titelpagina en register werd toegevoegd.

Jacob De Bie, een Antwerpse graveur en numismaat, kwam in het bezit van een deel van het drukmateriaal van Goltzius en besloot om diens verzameld werk opnieuw uit te geven. In 1617 zag de herdruk van de *Fasti Magistratum et Triumphorum Romanorum* het licht, en in 1618 de *Thesaurus Rei Antiquariae Huberrimus* en de *Sicilia et Magna Graeciae*. Aan het tekstgedeelte werd telkens een commentaar van de Antwerpse Jezuiet Andreas Schotte toegevoegd. Voor de afbeeldingen werden zowel de (soms licht aangepaste) originele koperplaten van Goltzius gebruikt, als nieuw gegraveerde platen.

Nog in 1618 bracht De Bie de *Graeciae Universae Asiaeque minoris et Insularum Numismata* uit, een boek dat nooit door Goltzius zelf was uitgegeven, maar waarvan het manuscript bewaard was gebleven 13/. Het bevatte enkel maar een korte inleiding en de platen. In 1620 gaf hij hetzelfde werk opnieuw uit, ditmaal met een inleiding en een commentaar van Ludovicus Nonnius. Van de tekst van het manuscript werd ook ditmaal geen gebruik gemaakt.

H. GOLTZIUS, *Graeciae Universae Asiaeque minoris et Insularum Numismata*
Titelblad van de editie van 1618

In 1620 werd nog de *C. Julius Caesar, Augusti et Tiberi Nomismata* heruitgebracht, met commentaar van Ludovicus Nonnius. Opnieuw werd gebruik gemaakt van de originele Goltzius-platen (soms licht gewijzigd) en van nieuwe platen.

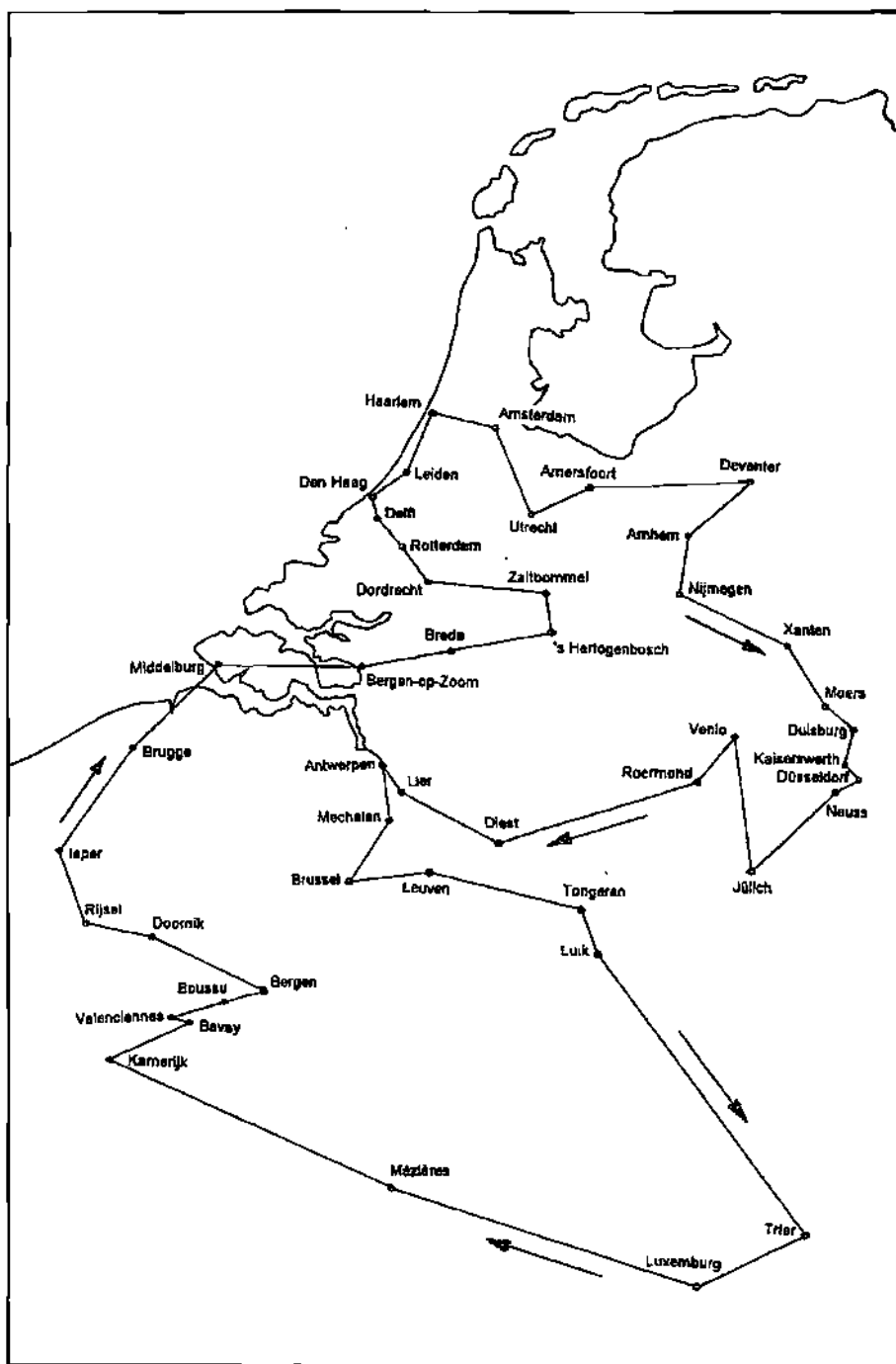
Deze ambitieuze onderneming bracht De Bie zodanig in financiële moeilijkheden dat hij zijn stock Goltziusboeken (328 volledige reeksen van 5 delen) en de koperen drukplaten van de hand moest doen. Via Rubens kwamen ze in 1630 bij Balthasar Moretus terecht. In 1634-1637 herdrukte deze laatste de *Icones Imperatorum Romanorum*, waar De Bie niet aan toe was gekomen. Moretus liet daartoe de gekende chiaroscuro-portretten van de Romeinse keizers opnieuw in hout snijden en voegde er 12 keizers aan toe. Bovendien voorzag hij de herdrukken van De Bie van nieuwe titelpagina's waardoor in 1645 voor het eerst een volledige en "homogene" *Opera Omnia* van Goltzius beschikbaar was.

Tussen 1670 en 1678 kwamen de overblijvende exemplaren van deze *Opera Omnia*, de koperplaten en de houtblokken in het bezit van de Antwerpse drukker Hieronymus Verdussen. Die bracht in 1678 de *Icones Imperatorum Romanorum* uit deze voorraad op de markt, na ze voorzien te hebben van een eigen titelblad. In 1708 verscheen een volledige "nieuwe" editie van alle zes werken van Goltzius *Opera Omnia*. De overblijvende exemplaren van De Bie en Plantin-Moretus, aangevuld met een gedeeltelijke nieuwe druk, werd daartoe voorzien van nog maar eens een nieuw titelblad.

In 1834, bij een verdeling na overlijden, werden de dan nog overblijvende boeken door de uitgeverij Verdussen geliquideerd. Ook werden de 408 koperplaten en 144 dubbele houtblokken te koop aangeboden 14/. Deze werden gekocht door Henri Pierre Verdussen. Na diens overlijden in 1858 kwamen de meeste koperplaten terecht in het Museum voor Oudheidkunde van Antwerpen en de houtblokken in het Plantin-Moretus museum.

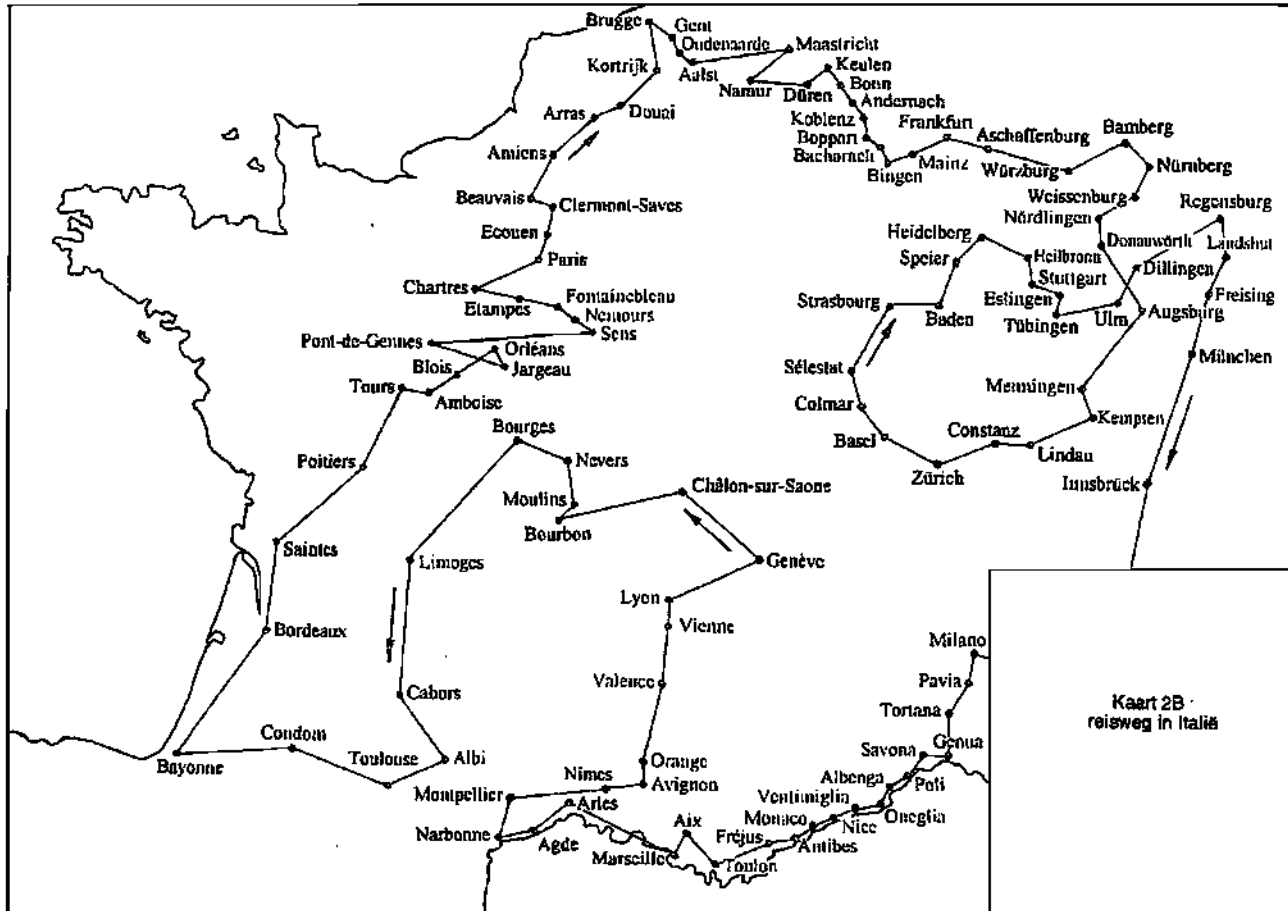
Goltzius' publicaties domineerden de numismatische wereld tot diep in de 18e eeuw. André Morell uitte in 1734 al wel twijfels aangaande het bestaan van een aantal dubieuze, door Goltzius beschreven munten 15/, maar het was pas na de zware en fundamentele kritiek van Joseph von Eckhel in 1792 dat de werken van Goltzius niet meer als referentie gebruikt werden 16/.

Toch werd nog tot voor kort geloofd dat Goltzius tijdens zijn twee reizen door Europa daadwerkelijk de in zijn *C. Julius Caesar* vermelde verzamelingen had bestudeerd. Het is echter vrij gemakkelijk aan te tonen dat bepaalde van deze gegevens niet met de werkelijkheid hebben kunnen overeenstemmen 17/. Waarschijnlijk is de door Goltzius gepubliceerde namenlijst niets meer dan een lijst van de personen waarvan hij wist dat ze antieke munten verzamelden en heeft hij de meesten nooit gezien

Kaart 1 : Eerste reis van Goltzius
(2 april - 9 juli 1556)

Kaart 2 : Tweede reis van Golzius
 (19 november 1558 - 14 november 1560)

Kaart 2B : reisweg in Italië

Kaart 2B : reisweg van Goltzius in Italië

NOTEN

- 1/ Haar vader was de in 1468 geboren Hubrecht von Hinsbeck, alias Goltzius, een bekende 15e eeuwse houtsnijder en schilder
- 2/ Hij schilderde stadswapens, herstelde de stadsreuzen, polychromeerde heiligenbeelden en ontwierp de Tegelpoort.
- 3/ Een combinatie van houtsnede en ets
- 4/ *Lebendige Bilder gar nach aller Keysern* en *Le vive imagini di tutti quasi gl' imperatori*
- 5/ Marcus Laurinus (Brugge, 1530 - Calais, 1581) was Heer van Watervliet. Onder zijn vele bezittingen bevond zich het "Blauwe Huus", een kasteel buiten Brugge waar hij zijn bibliotheek en heel wat kunstwerken bewaarde. Hij bleef ongehuwd en was de spil van het Brugse humanisme in de 16e eeuw.
- 6/ Hij hield er een dagboek over bij en publiceerde in 1563 de lijst ervan achteraan in zijn *C. Julius Caesar*.
- 7/ Ofschoon de titelpagina van *Les images presque de tous les empereurs* het jaartal 1557 draagt, verscheen dit werk pas in 1559.
- 8/ *Los vivos retratos de todos los emperadores*
- 9/ H. GOLTZIUS, *C. Julius Caesar* (1563)
 J. RAEVARDUS, *Ad leges duodecim* (1563)
 J. RAEVARDUS, *Variorum, dive de iuris ambiguitatibus* (1564)
 A. MEETKERKE, *De veteri et recta pronunciatione linguae Graecae* (1565)
 JUSTINIANUS, *Novellae constitutiones* (1565)
 J. RAEVARDUS, *Protribunalium liber singularis* (1565)
 —, *Moschi siculi et Bionis smyrnaei idyllia* (1565)
 J. DE CORAS, *Arest memorable du parlement de Tolose* (1565)
 J. DE CORAS, *Warachtighe historie... ofte vonnesse vanden Parlemeute van Tolouze* (1565)
 J. PELSERS, *Examen chirurgorum inhoudende claer ondervvijs* (1565)
 J. RAEVARDUS, *De praeiudiciis libri duo* (1565)
 D. LAMPSONIUS, *Lamberti Lombardi... vita* (1565)
 J. OTHO, *Introductio in historiam romanam* (1565)
 J. CRUQUIUS, *Q. Horatius Flaccus. Carmina* (1565)
 D. ERASMUS, *De copia* (1565)
 H. GOLTZIUS, *Fastos magistratum et triumphorum romanorum* (1566)
 P. LEOPARDUS, *Miscellaneorum* (1568)
 H. GOLTZIUS, *Caesar Augustus* (1574)
 H. GOLTZIUS, *Sicilia et Magna Graecia - Sicilia historia posterior* (1576)
- 10/ Deze werden aan Plantin verkocht, die het boek verder afwerkte.
- 11/ De productiekosten beliepen 8.833 gulden 8 stuiver en de inkomsten 4.232 gulden 3 stuiver.

- 12/ Een brief die hij er schreef aan Abraham Ortelius bewijst dit
- 13/ Het bevindt zich thans in het Plantin-Moretusmuseum te Antwerpen
- 14/ De koperen platen aan 3 frank per kilo en de houtblokken aan 3 frank per paar.
- 15/ A MORELL *Thesaurus Morellianus, Sive Familiae Romanae, Quarum nummi sunt incertae fidei, ut qui non-dum hactenus, nisi apud Goltzium, aliosve, inveniuntur Pars Posterior.* Amsterdam, 1734.
- 16/ J. VON ECKHEL, *Doctrina Numorum Veterum*, Vindobonae, 1792.
- 17/ De vier numismaten die door Goltzius in november 1560 in Douai zouden bezocht geweest zijn, vestigden zich bijvoorbeeld pas later in die stad (C. DEKESÉL, *Hubertius Goltzius in Douai, in Belgisch tijdschrift voor numismatiek en zegelkunde*, 1981, p. 117-125).

BIBLIOGRAFIE

W. HENDRIKS, *Hubertus Goltzius van Venlo. Schilder, graveur, geschiedschrijver, drukker en numismaticus. 1526-1583*, in *Spiegel der historie*, 1968, p. 320-326.

M. HOC, *Hubertus Goltzius. Editeur et imprimeur*, in *Annales de la société d'émulation de Bruges*, 1925, p. 21-34.

T. JANSSEN & A. GORISSEN, *Hubertus Goltzius, de schilder, drukker en numismaat*, Venlo, 1983.

W. LE LOUP, *Hubertus Goltzius, drukker-graveur*, in *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 1975, p. 33-49 & 567-591.

W. LE LOUP, C. DEKESEL, A. DEWITTE & A. VANDEWALLE, *Hubertus Goltzius en Brugge 1583-1983*, Brugge, 1983.

M. ROOSES, *Notes sur l'édition plantinienne des oeuvres d'Hubert Goltzius*, in *Bulletin de l'académie archéologique de Belgique*, 1881, p. 301-315.

A. SCHOUTEET, *Documenten betreffende de Brugse drukkers van de 16e eeuw. VI : Huibrecht Goltzius*, in *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis gesticht onder de benaming "Société d'émulation" te Brugge*, 1957, p. 114-161.

J. WEALE, *Hubert Goltz dit Goltzius*, in *Le Beffroi*, III, p. 246-277